

## FRONT-LINE

Vanesa Matajč

*Variacije na ponovljivost pogleda*

Drago Jančar: ULTIMA CREATURA

Izbral in spremno besedo napisal Tomo Virk. Mladinska knjiga, Ljubljana 1995  
(Knjižnica Kondor: zv. 273)

Ko so v osemdesetih letih slovenska gledališča uprizarjala Jančarjeve drame, je bilo zaradi tedanjega duhovnega ozračja, ki je naposled brez pomislekov dopuščalo izrekanje dvoma in odpora do totalitarnosti in avtodestruktivnosti ideologij(e), v njih mogoče kot rdečo nit razbirati prav to: implicitno, v literaturo "odeto" kritiko nekaterih družbenopolitičnih struktur. Malo senzibilnemu gledalcu so revolucionarni akciji vdani protagonisti Arnož, Trubar, Dedalus ... to navidezno dopuščali. Konec koncev je mogoče kritiko uničujočega učinka ideologij "odkriti" na primer še v noveli *Dve sliki* (1985), ki posredno in seveda estetizirano izreka (med drugim) javno skrivnost o množičnih domobranskih grobiščih na Slovenskem, torej temo, ki je v tem obdobju dobila danes še vedno neizčrpan politični naboj. Naposled pa tu govorimo o avtorju, ki je z *Egiptovskimi lonci mesa* sprožil precej živahne politično obarvane odzive.

Kljub aktualnim družbenim in političnim dogodkom, prepoznavnim v besedilu, ali vsaj kljub konkretnemu, prepoznavnemu zgodovinskemu ozadju pa senzibilnejši bralec ob Jančarjevem opusu preprosto ne more priti do vtisa, da je pisatelj preveč zavzet z družbenopolitično tematiko. Dandanašnji velja skoraj že kot načelo, da vzpostavlja *umetniška* literatura do kakršne koli zgodovinske stvarnosti vedno presežnostno razmerje. V pogovoru (1993) z Marjeto Novak Kajzer govori Jančar (najbrž

tudi glede tega) o "atmosferi": "Vendar pa je za literaturo bolj pomembno, da zadeneš atmosfero nekega časa, nekih medčloveških odnosov, kakor pa če odslikaš neke konflikte v družbi." Kaj v njegovem kontekstu lahko pomeni omenjena atmosfera? Nedvomno ustvarjajo robije, štifta, kuga in drugi motivi v romanu *Galjot* nekakšno "štimungo" slovenskega 17. stoletja, vendar Jančar verjetno misli na drugačen ali vsaj kompleksnejši pomen "atmosfere": konkretno zgodovinsko ozadje, ki ga ustvarjajo našete motivne realije, morajo nujno prepojiti zaznave, občutja, miselni drobci ... in iz obojega izvirajoče dogajanje Johana Otta, dožemanje junakove usode v svetu, ki je hkrati odslikava avtorjevega razumevanja posameznika v (katerem koli že) zgodovinskem svetu. Čeprav ta posameznik nikoli ni tipiziran, s svojo fabulativno usodo v celotnem Jančarjevem opusu razodeva nekakšno arhetipsko strukturo, ki jo vselej, torej "tranhistorično", gradi oziroma določa njegovo hkratno zaletavanje v dvoje zamejevalnih točk: nedoumljive notranje meje domnevne individualne svobode z vsemi njenimi implikacijami ter zunanja usoda, najpogosteje zakrinkana v preobleko nekega zgodovinskega časa. Zdi se, da tedve zamejevalni točki omogočata jančarjevsko tesnobno atmosfero, v kateri je junak (ki ga, izročenege usodnostni igri, lahko tako imenujemo le še pogojno) vedno obsojen na poraz. Poražen je individuov (eksistencialistični) občutek absolutne svobode v svetu, ko naj bi ga ta svoboda vendar vzpostavljala - bržkone se zato v Jančarjevem leposlovnem opusu opisana posameznikova usoda v svojih bistvenih izpostavah spreminja v univerzalnočloveško arhetipiko, ne da bi pri tem iz enkratnega posameznika nastal tip: tisto, kar v njegovem dogajanju predvsem ohranja individualne poteze, je enkratna, neponovljiva in neprenosljiva zaznava "junakovega" eksistencialnega trpljenja, strahu in končne destrukcije, krvavo zaresna občutenost njegovega lastnega tragičnega položaja, s tem pa se arhetipskost znova preseže, tako da se v Jančarjevi literaturi ohranja med individualnostjo in arhetipskostjo neka tragična dialektika. Tomo Virk jo v spremni besedi razširi v "kompleksno dialektiko imanence in transcendence" oziroma v "dialektično razpetost med strukturo zgodovine, ki je odčitljiva v ponavljanjih, in imanenco živega človeka, ponazorjeno v individualnih variantah ponovitev."

*Variabilnost ponovitev pri Jančarju nikakor ni naključna. Če je*

osebna tragika osmišljena z nečim presegačim, je harmonizirana in ni več tragika. To Virk pokaže ob primerjavi Jančarjeve proze z romanom I. B. Singerja. Osmišljena tragika, ki torej ni več tragika, za Jančarjev opus – v njem Janko Kos (*Na poti v postmoderno*) odkriva "novo ostrino" eksistencial(istič)nih položajev obupa, ogroženosti in končnega padca – ni sprejemljiva. Čisto, shematično ponavljanje kot "logika mita" bi nepredvidljivo usodo sicer lahko osmislilo in tragika bi postala netragično "znosna"; ohrani se torej lahko le v prevladi nesmisla, nepredvidljivosti, ki ga omogoča *modificirano*, variirano, neshematično, neborgesovsko ponavljanje. Zato tako Kos kot Virk ugotavljata, da je Jančarjevo spogledovanje z borgesovsko pisavo bliže njeni aplikaciji pri Danilu Kišu. Najbrž najizraziteje "ilustrirajo" to modificirano načelo ponavljanja in njegove učinke novele *Dve sliki*, *Smrt pri Mariji Snežni* ter *Aithiopika*, *ponovitev*: eksistencialno trpljenje, groza pregnanvice in propad se kot taki ohranjajo v okviru usode, ki na tipko ponovitve udari po naključju in v okoliščinah, ki glede na "prvotni", določujoči in osmišljujoči mitski dogodek omogočijo svojevrsten odklik od prvotne "sheme", nepredvidljivo invarianto. Po Virkovem mnenju prav te "variacije ponovitev", posledice "soočenja zgodovinske in individualne usode", "trka dveh različnih usojenosti" (ki se spojita v nekakšno "kozmično usodo"), pomenijo "jedro" Jančarjevega literarnega opusa.

Vendar v romanu *Posmehljivo poželenje* in v zbirki novel *Pogled angela* (oboje 1991) ta "trk" za posameznika bržkone nima več prejšnjih katastrofalnih razsežnosti. Virk ob tem opaža spremembo v junakih, katerih "imanenca" naj ne bi bila več uporniška, "protikonsistentna" do zunanje usojenosti, ampak postaja nič-več-junak do nje nekako indiferenten; zapade statusu pasivnega opazovalca. Najbrž se dialektika napetosti med individuom in tistim, kar ga presega, še vedno ohranja, saj sta zunanja in notranja usoda na svoj nerazumljivi način še vedno navzoči. Ta način po Virkovi interpretaciji ostaja nerazumljiv zaradi omejenega, subjektivnega pogleda, zgolj enega (izbranega) zornega kota, ne pa celovite zaznave opazovanega kot možnosti doumetja sveta. Zdi se, da je tudi to ena od subjektu imanentnih, "usodnih" "determinant", ki neizogibno vodijo v konflikt z zunanjo usodo.

Drugo simbolno razsežnost pogleda Virk razlaga kot navzočnost

zunanje usode oziroma njenega "temnega angela", ki zasleduje človeka. Tretja simbolna razsežnost pa naj bi naposled predstavljala avtorjev pogled na pripovedovano, ki je distanciran, a še vedno neizogibno subjektivno-selektiven. (Kot vemo, je bila temu nasprotna avktorialnost v našem času, ki ji pač ni naklonjen, že nekajkrat odlično parodirana.)

Zaradi teh simbolnih razsežnosti omenjenega motiva, ki prerašča svoj status, nikakor ni naključje, da je leta 1991 Jančar sklenil svojo zbirko *Pogled angela* z istonaslovno novelo in da je v izboru Jančarjeve novelistike prav tako ravnal tudi selektor Virk. Novela *Pogled angela* v svojih simbolnih razsežnostih, ki zadevajo tako tematske ("immanentna" in "transcendentna" usodnost) kot tudi poetološke (prehod modernistične, "fenomenološko-deskriptivne" poetike proti elementom postmodernizma) konstante Jančarjeve proze, resnično učinkuje kot simboličen povzetek Jančarjevega leposlovja. Po tem kriteriju "osnovnih tematskih in poetoloških paradigem Jančarjeve proze" je Virk sestavil izbor pisateljve novelistike iz štirih zbirk (*Romanje gospoda Houžvičke*, 1971, *O bledem hudodelcu*, 1978, *Smrt pri Mariji Snežni*, 1985, *Pogled angela*, 1991). Kljub temu da v spremni besedi govori o štirih avtorjevih "ustvarjalnih zamahih", ki v približno dvajsetih letih omenjene konstante oziroma paradigme nekoliko variirajo, v "kompoziciji" izbora namerno ne upošteva vselej kronološkega vidika oziroma letnice izida posameznih novel. Namesto po dosledno kronološki logiki si novele v zbirki *Ultima creatura* sledijo pretežno po, zdi se, pripadnosti skupinam, ki poudarjajo ta ali oni vidik opisanih konstantnih tematskih razsežnosti. Gre za, na primer, poudarjanje usodnostne imanence, ki povzroči, da iz drobne, nevažne in nerazložljive hipne odločitve steče dogajanje v katastrofičen razplet; ali za poudarjanje izpeljave variiranih ponovitev ali za poudarjanje neizogibne koeksistence dveh paralelnih si, vendar sovražnih svetov ... Izbor Jančarjeve novelistike je v svoji sistematičnosti in seveda tudi umetniški reprezentativnosti posameznih besedil, kljub temu da smo te tekste že prebrali, docela smiseln, njegovo spremno besedilo pa doslej najbrž najpopolnejši pregled Jančarjevega leposlovnega ustvarjanja.